

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДЗЕМЕЛЬ СТАРОГО ЛУЦЬКА

Про підземелля Старого Луцька існує чимало легенд. За цими розповідями, місто зв'язувалося ходами з Шепельським і Жидичинським городищами, з Олицьким замками та іншими старовинними укріпленнями. Розповідають, що окремі з ходів вели до міських сіл Забороль і Рованці. Однак, як зауважує професор М. Кучинко, – це дійсно лише легенди. І обґрунтовує свою думку тим, що найбільшою перешкодою для реального існування таких підземних ходів є річка Стир. Вчений відзначає і той факт, що подібні легенди побутують і в інших давніх населених пунктах Волині. Зокрема, в існуванні підземних ходів в районі затурцівського городища (які, можливо, існують дотепер) впевнені жителі с. Затурці Локачинського району. Мешканці Володимира-Волинського та навколишніх сіл розповідають про підземні ходи, що зв'язували це місто і Зимне. Отже, на думку М. Кучинка, повністю заперечувати факт існування підземель не можна, адже, як відомо, в кожній легенді є зерно історичної правди [11].

Підземні ходи в Старому місті такі є. От і декілька років назад, проводячи археологічні розкопки на розі вулиць Данила Галицького і Кафедральної було відкрито невеличку ділянку одного з ходів. Стосовно легенд про луцькі підземні ходи, вчений припускає, що вони виникли на тій підставі, що Старий Луцьк ніколи не був одноповерховим і тут справді існувало ніби ще одне, підземне місто. Навіть під невеличкими малопримітними будинками завжди були підвали, які опускалися донизу кількома ярусами. Все місто перепліталось мережею підземних ходів. У газеті „Молодий лєнінець” за 1985 рік ми знайшли скаргу одного із мешканців будинку № 2 по вул. К. Лібкнехта (тепер – Драгоманова) на те, що „підземні квартали між вул. К. Лібкнехта і Крупської (тепер – Кафедральна) знову затоплює вода, яка поступає з водопровідної мережі, і вже затопила нижній поверх підвалу нашого будинку”. І тут автор наголошує, що „старовинні підвали тут місцями у два, а то й три поверхи” [20].

Якщо професор М. Кучинко, керуючись реальними фактами, ставить під сумнів існування підземних ходів, що вели далеко за межі Луцька, то керівник клубу „Ентузіаст” О. Виноградов вважає, що такі ходи могли існувати, правда, не до Шепеля чи Олики, а лише до Рованців або Заборолі. Свою думку дослідник обґрунтовує тим, що йому неодноразово доводилось розмовляти із старожилами, які спускались в підземні ходи (що вели в напрямку до Старого міста) в районі Омеляника, а також ходили підземним ходом з району старої автостанції (на проспекті Воли) до Луцького замку. Та все це, як наголошує О. Виноградов, ще потребує досліджень.

Конкретних письмових свідчень про підземелля Старого міста немає. Саме це, на нашу думку, і породило низку різноманітних оповідей. Однак перекази про те, що підземні лабіринти колись сягали за межі міста, небезпідставні. Документи, які збереглися до наших часів, розповідають про процес, що відбувся у Луцьку над єзуїтом. Його звинувачували у тому, що він, скориставшись підземним ходом, відвідував монастир, який знаходився за межами тогочасного Луцька [13].

Отже, напевно, є підстави гадати, що підземні ходи дійсно існували. Однак чи збереглися вони до наших часів? У 1967 р. на території Луцького замку обвалилась земля. Від ями, що утворилась на місці тільки що рівної поверхні, йшов підземний хід в напрямку замку. Яму просто засипали, не провівши ніяких обстежень.

Перше дослідження луцьких підземель було проведене лише у 1985 р., коли розроблявся проект історико-архітектурного заповідника „Старе місто”. Дослідники розшукали технічну паспортизацію будинків, письмові джерела, в яких згадувались давні споруди. Тоді ж група археологів під керівництвом М. Кучинка провела розвідувальні роботи в підземеллях Старого міста. З’ясувалося, що підземелля займали значну площу під костелом та монастирем єзуїтів, а також в районі вулиць Кафедральної і Братковського, Драгоманова і Данила Галицького. Загалом у Старому місті було відкрито й обстежено 46 залів протяжністю 150 метрів. У них виявлено фрагменти кераміки XVI-XVIII ст., кістки тварин, предмети побуту, литовські, польські і російські монети. У деяких залах траплялися речі, які можна датувати XIX – початком XX століття. М. Кучинко висловив думку, що саме в цей період (очевидно) підземелля втратили своє первісне призначення місця схову жителів міста в разі небезпеки і стали виконувати функції складських приміщень [11].

Дво-, три- і навіть чотириярусні підземні лабіринти виявлені під житловими будинками на вулицях Драгоманова, Братковського, Данила Галицького. Підземні коридори були перегорожені тонкими кам’яними стінами [13]. Однак не встановлено, що вони мають прямий зв’язок із замком. Припускають, що коли відбувалась забудова міста, споруджували будинки впритул один до одного разом з підземними глибокими у кілька ярусів льохами. З’єднавшись, вони стали ніби продовженням один одного і утворили підземний коридор, відгороджений один від одного тонкою стінкою [13].

У 1986 р. дослідження підземних ходів у Луцьку проводили спелеологи з Києва. Завдання було поставлене конкретне: спробувати розшукати підземний хід, який, за переказами, з’єднував Верхній замок з костелом єзуїтів. Розмов про нього точиться багато, але точне місцезнаходження його визначити нікому не вдавалося. І чи є він взагалі? Лучанин І. Дзюба, який теж брав участь в цій експедиції, впевнений, що підземний хід у напрямку замку існував. Він, зокрема, розповів: “У цих галереях я був 32 роки тому [розповідь

датується 1986 р., тому мова йде про події 1954 р. – *автори*]. Тоді підлітками ми часто лазили тут – доводилося навіть ночувати. Пам'ятаю, що хід у напрямку Луцького замку розпочинався з великої квадратної кімнати” [14] [у підземеллі під костелом].

Про підземелля під костелом голова спелеокомісії О. Авагян тоді сказав: „...таку річ на території України бачу вперше.... Вже зараз можна стверджувати, що вони в республіці, а, можливо, і в країні (мається на увазі тодішній СРСР - *автори*) – унікальні” [14].

У 1987 р. в Луцьку побувала група спеціалістів Краківської гірничо-металургійної академії, зокрема відділу реставрації пам'яток старовини. Мета цього візиту – вивчення питань реставрації підземель Старого міста в Луцьку. Польські реставратори працювали двома методами. В основі першого – дослідження невивчених територій за допомогою радарної апаратури, яка чутливо реагує на підземельні порожнини. Другий метод, що найчастіше застосовується, – безпосередня робота землепрохідників. Тоді ж під час зустрічей з головою виконкому Луцької міської Ради А. Кривицьким та головним інженером обласного відділу у справах будівництва та архітектури Є. Попком відбулась розмова про укладення договору на реставраційні роботи [7].

У результаті проведених досліджень в костельному підземеллі було відкрито шість входів. Кожен з них відносився до одного обмеженого підземелля, що складалося в середньому з семи залів у два яруси. Але будівництво велось так, що несучі стіни товщиною понад один метр були спільними для всіх підземель, розділених між собою тонкими (до 40 см) стінками. Стіни зведені з брускової цегли, подібної до тієї, з якої вимурувано верхні яруси замку. Це дало вченим підстави висловити думку, що підземелля збудовані в період пізнього середньовіччя. М. Кучинко припускає, що спочатку викопували котлован, частину землі вивозили, в котловані мурували склепи, після чого їх засипали землею, а зверху над ними вже споруджували будинки [11].

Дослідження костельних підземель пов'язане також із клубом „Ентузіаст”, організатором і керівником якого був Олег Виноградов. Фактично він був започаткований ще в 1985 р., коли створювався Історико-культурний заповідник „Старе місто”. 1 серпня в газеті „Молодий лєнінець” у рубриці „Кликун запрошує” („роль” Кликуну виконував відомий журналіст Василь Ворон – *автори*) опублікували оголошення „У замок на суботник”, в якому запрошували „усіх, кого хвилює доля Старого міста, на благоустрій території Луцького замку” [22]. Як стверджує О. Виноградов, ці суботники почали проводитись з ініціативи тодішнього директора Історико-культурного заповідника В.В. Іржицького. Подібні оголошення почали друкуватись регулярно [10; 17; 19; 22-23]. Від суботи до суботи бажаючих попрацювати над благоустроєм Старого міста ставало все більше. Приходили дорослі і діти, поодиночі і сім'ями. Серед перших помічників – сім'ї

Нікітіних, Виноградових, Арсенюків; нині покійний вчитель історії із школи № 3 Я.Димнич, який працював разом із своїми учнями; школярі Андрій Лукашук, Костя Сандалов, Андрій Дем'янчук та ін; Л.Верхоліна приходила з синами Антоном та Іваном, С.Нікітіна – з доньками Іриною та Інною, а найстарішим учасником трудових десантів була Ірина Олександрівна Левчанівська, яка тоді мала вже майже 70 років [2].

Тоді ж у журналі „Работница” О. Виноградов прочитав про тобольський клуб „Добрая воля”. Зв’язався з Тобольськом і отримавши звітти необхідну інформацію, у квітні 1987 р. із людей, котрі брали участь у благоустрої території Старого міста, було створено клуб „Ентузіаст”. Першу публікацію про нього надрукувала обласна газета „Молодий ленінець” 9 квітня 1987 р. Кликун запрошував усіх бажаючих взяти участь у першому засіданні клубу істориків та краєзнавців, яке мало відбутися 11 квітня 1987 р. [3]. Впродовж весни-літа газета регулярно повідомляла про роботу „ентузіастів” у Старому місті [2; 4-5; 15-16]. Як офіційна громадська організація клуб „Ентузіаст” зареєстрований 2 листопада 1987 р. Згідно із Статутом, клуб поставив за мету:

- прискорення відновлення пам’ятників архітектури древнього Луцька;
- приймати активну участь в охороні, використанні, пропаганді, вивченні і дослідженні пам’ятників історії та культури;
- створення громадської думки про значимість історичної спадщини краю в вихованні молоді;
- намагання реалізувати плани по перетворенню історико-культурного заповідника Луцька в центр духовного, культурного і туристичного життя Волині [21].

До клубу “Ентузіаст” ходили сім’ями, навіть весілля відзначали. Молодытми були слюсар Вадим Курбач і продавець Світлана Конончук. Весілля було незвичним. Відбувалось воно у замку Любарта. Наречений взяв свою суджену на руки й заніс до святкових покоїв, що під могутньою вежею. А там на канделябрі з людину заввишки горіли свічки, освітлюючи старезні дубові лави й ковані ґрати на вікнах. А далі сталося незвичайне. Після читання довжелезного поздоровлення, написаного власним замковим поетом, молодята переодяглися в спортивні, придатні для роботи костюми. Цей приклад підхопили усі гості та запрошені. І закипіла на території замку робота. А щоб молодятам не забруднити рук, “весільний батько” вручив їм дві пари рукавичок – білі нитяні для нареченої і цупкі брезентові – нареченому. Після кількогадинної роботи молодят посадили на носі й обнесли навколо замку. І тільки тоді на столи подали страви давньої української кухні [12; 18].

Найбільш активними членами клубу “Ентузіаст”, які в різні роки приймали безпосередню участь у розчищенні підвалів під костелом, були: Оксана Трофимова (СШ № 1), Богдан Романюк (СПТУ № 9), Віталій Дибяк (СШ № 14), Сергій Литвинчук (СШ № 5),

Марія Остапова (СШ № 19), Олена Забуйська (СШ № 19), Сергій Шляхтичук (СШ № 9), Борис Радчук (СШ № 9), Інна Коровицька (СШ № 25), Ігор Пахолок (СШ № 19), Олександр Пірухін (СШ № 18) та багато-багато інших. Зараз у клубі “Ентузіаст” нараховується 25-30 осіб. Точну їх кількість визначити неможливо: одні приходять, інші йдуть, потім знову повертаються. По-різному складається їх доля. Але роки, віддані спільній меті – дослідженню рідного міста, не забуваються. Тому при нагоді вони приходять в костельне підземелля. Адже їхніми руками звідси були винесені тонни землі, розчищені численні кімнати і галереї.

Відновлювальні роботи в підземеллі під костелом „ентузіастів” на чолі з О. Виноградовим розпочали у листопаді 1989 р. Ці люди добровільно зважувалися на таку справу, усвідомлюючи, що ніякої матеріальної винагороди вони не отримають. І приваблювала їх не лише любов до історії, але й, очевидно, цікавість, допитливість, а також ризик, без якого, звісно, тут не обходилося. Викидання землі із підвального приміщення вже припинене (на поверхню винесено понад тисячу кубічних метрів землі). Але роботи й без того вистачає. В підземеллі багато битої кахлі, цегли. Для когось це сміття, будівельні відходи, а в дійсності – експонати. Тут знайдено велику кількість різноманітних речей, частину з яких передано Луцькому історико-культурному заповіднику. Це зокрема: скляні пляшки, аптечні баночки та флакони, гутні фужери, скляна ваза, кахлі, черепиця, чорнильниці, горщики ХІХ століття, ключі, керамічну кружку, глечик, фрагмент скульптури, фігурна цегла, підставки до свічників, цвяхи [1].

О. Виноградов зауважує, що його підопічні віддають перевагу розкопкам, бо так можна швидше знайти щось цікаве. Але він привчає їх і до опрацювання знайдених матеріалів. Це дуже трудомістка праця без якої в проведенні досліджень підземелля все ж не обійтися. Саме тому „ентузіастів” тепер називають себе „кротами”: О. Виноградов – „кріт”, а його юні помічники – „кротенята”, адже вони так багато часу проводять у підземеллі, прекрасно орієнтуються в ньому навіть без освітлення.

Члени клубу „Ентузіаст” вже розчистили від сміття та завалів два поверхи. Але є свідчення, що під віковими нашаруваннями ховається ще й третій (а, можливо, і четвертий) поверх галерей (за легендами, луцькі підземелля побудовані в глибину на таку ж висоту, як костел заввишки – 41 м). На наявності третього поверху наполягають старожили, які в дитинстві неодноразово були там і бачили підземні каземати, кімнату тортур. Там же (на третьому ярусі) має бути і шахова кімната з кам'яною шаховою дошкою та фігурами висотою 0,5 м. На третій поверх галерей нібито спускався в 50-х рр. один з працівників, який обладнував у підземеллі овочеву базу (*Додаток Б*). Тоді ж вхід закидали, а підземелля частково перебудували.

Близько 20 років віддав костельному підземеллю організатор і незмінний керівник клубу „Ентузіаст” Олег Олексійович Виноградов, який народився 25 січня 1951 р. у Луцьку, закінчив восьмирічну школу № 4, навчався у ПТУ № 59 (теперішнє ПТУ № 6) за спеціальністю слюсар-ремонтник. Саме в цей час О. Виноградов починає докладне знайомство із Старим містом і, зокрема з костельним підземеллям. Він проводив тут чи не весь свій вільний час. Вже тоді добре знав не тільки кожную вуличку, але й кожен будинок (училище ж знаходиться у Старому місті). Захоплення старовиною, розкопками у Олега Виноградова виникло ще у 5 класі, чим завдячує своєму вчителю історії Шуваєвій Надії Олексіївні. З того часу він постійно у пошуках, віддається улюбленій справі.

За невтомну працю Олегу Виноградову – ентузіасту, який усі свої зусилля віддає збереженню і відтворенню історико-архітектурного ансамблю „Старе місто”, 27 березня 1998 року, на Першій незалежній премії міста Луцька „Людина року-98” було вручено премію у номінації „Громадянин року”. 17 листопада 1999 року він отримав подяку за дослідження комплексу підземних споруд Старого Луцька, багаторічну участь в краєзнавчому русі та з нагоди 10-ї річниці обласного товариства краєзнавців. 18 квітня 2000 року, до міжнародного дня пам'яток і історичних місць та Дня пам'яток історії та культури О. Виноградова нагороджено грамотою за вагомий внесок в справу дослідження та популяризації історико-культурної спадщини міста Луцька.

Із 1995 р. у підвальних приміщеннях костелу проводяться екскурсії. Приходять сюди лучани і гості нашого міста. Про цей (хай ще неофіційний) музей вже знають у школах, училищах. І це радує. Як свідчить „Книга відгуків”, О. Виноградов і члени клубу „Ентузіаст” приймали в себе не один десяток іноземців – громадян Росії, Польщі, Японії, Німеччини, США, Австралії, Аргентини, Канади, Тайваню, Італії, Франції та ін. У перспективі планується зробити реставрацію освітлення і обладнати приміщення так, щоб вони були доступні й цікаві для туристів.

Як бачимо, в останній третині XX ст. підземелля Старого Луцька стали об'єктом дослідження науковців. Певна робота по їх обстеженню проведена археологами, зокрема М.М. Кучинком, київськими спелеологами, спеціалістами Краківської гірничо-металургійної академії. Вагому роль у дослідження і розчищення костельного підземелля зробили члени клубу „Ентузіаст” під керівництвом Олега Виноградова.

Отже, існування і унікальність підземель під костелом св. Петра і Павла доведено. З'ясовано, що значну площу вони займають і під будинками Старого міста. Виникає питання: як і коли вони споруджені? Чи існують підземні ходи із Старого міста і куди вони ведуть?

Література

1. Акти прийому предметів на постійне (тимчасове) зберігання від 9.04.1986 р., 8.06.1987 р., 16.01.1991 р., 30.07.1991 р. // Архів клубу „Ентузіаст”. (Рукопис).
2. Виноградов О. До зустрічі, ентузіаста! // Молодий ленінець. – 1987. – 16 черв.
3. Вперед, ентузіаста! // Молодий ленінець. – 1987. – 9 квіт.
4. “Ентузіаст” чекає ентузіастів // Молодий ленінець. – 1987. – 4 лип.
5. „Ентузіаст” набирає силу // Молодий ленінець. – 1987. – 30 лип.
6. Ентузіаста // За комуністичну працю. – 1988. – 14 груд.
7. Зубчук К. Місто під містом // Радянська Волинь. – 1987. – 24 лист.
8. Кликун запрошує // Молодий ленінець. – 1985. – 1 серп.
9. Книга відгуків відвідувачів підземелля костелу св. Петра і Павла в Луцьку // Архів клубу „Ентузіаст”. (Рукопис).
10. Корецька К. „Олімп” та інші // Молодий ленінець”. – 1985. – 14 вер.
11. Кучинко М., Сташук В. У залах підземелля // Радянська Волинь. – 1985. – 15 трав.
12. Левчанівська І. Весілля у замку // Молодий ленінець. – 1987. – 13 жов.
13. Марчук Л. Лабіринти підземелля // Радянська Волинь. – 1978. – 29 січ.
14. Мельник В. Розкрийся, таємнице підземелля // Молодий ленінець. – 1986. – 20 лют.
15. Не числом, а вмінням // Молодий ленінець. – 1987. – 14 трав.
16. Операція „Старе місто” : у замку, в суботу // Молодий ленінець”. – 1986. – 22 трав.
17. Операція „Старе місто” : у замку, в суботу // Молодий ленінець”. – 1985. – 15 серп.
18. Панасенко А. Весілля у лицарському замку // Україна. – 1988. – № 10. – С. 16-17.
19. Покальчук О. Приходьте ще // Молодий ленінець”. – 1985. – 24 серп.
20. Роговський А. Водосховище у підвалах // Молодий ленінець. – 1985. – 31 жовт.
21. Статут клубу “Ентузіаст” // Архів клубу „Ентузіаст”. (Рукопис).
22. У неділю в замку // Молодий ленінець”. – 1985. – 22 трав.
23. У неділю в замку // Молодий ленінець”. – 1985. – 29 трав.

Дмитренко Алла Адамівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та джерелознавства Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Адреса: 43017, м. Луцьк, бульвар Дружби народів 1а, кв. 30.

Телефон: 61771

Чибирак Світлана Вікторівна – магістр історії, лаборант кафедри давньої і нової історії України Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Адреса: 43017, м. Луцьк, вул. Станіславського 11-А, кв. 79

Телефон: 767211